

O ABORDARE ETIMOLOGICĂ A SUBSTANTIVIZĂRII ADJECTIVULUI. SUBSTANTIVELE FEMININE

CRISTIAN MOROIANU

Facultatea de Litere
Universitatea din București

I. Substantivizarea adjectivului reprezintă în limba română unul dintre procedeele cele mai evidente și, în același timp, cele mai frecvente de îmbogățire a vocabularului. Fenomen lingvistic temeinic studiat¹ și puternic revenit în actualitate², trecerea prin mijloace exclusiv morfosintactice de la adjectiv la substantiv este posibilă, cel puțin teoretic, în toate situațiile, de la toate genurile și reprezintă, în egală măsură, o evoluție internă și/sau mixtă (internă și externă)³. Comunicarea de față are în vedere câteva aspecte privind originea substantivelor feminine care au corespondente etimologice adjectivale în limba română.

I.1. Corpusul de dublete din această categorie cuprinde aproximativ 100 de exemple, considerate de noi reprezentative, grupate după originea substantivelor feminine și după tratamentul lexicografic aplicat acestora, în raport cu adjectivul corespondent. De asemenea, în interiorul claselor rezultate am ținut cont de formele flexionare ale etimonului extern și de modalitățile de adaptare. În sfârșit, o ultimă categorie este alcătuită din situații de tip mixt.

I.2. Dicționarele consultate pentru stabilirea etimologiilor cuvintelor românești sunt CADE, DEX₂, DA/DLR, NDN și DILR, iar pentru limba franceză, care constituie principalul furnizor de împrumuturi, am consultat Alain Rey, DHLF și LEXIS. Din cauza tratării lexicografice diferite a acestor dublete, am preferat o variantă etimologică proprie, plecând de la premisa că, indiferent de modalitatea de pătrundere sau de formare în limbă, adjectivul și substantivul corespunzătoare sunt unități lexicale de sine stătătoare, cu aceeași origine.

II. Tratară inconsecventă și neuniformă de către dicționarele consultate a raportului lexicologic dintre adjective și substantivul feminin corespondent a reprezentat punctul de plecare pentru discutarea unei prime clase de dublete⁴. Opunându-ne etimologiilor exclusive și incomplete adoptate în dicționare, prezentăm adjectivele împrumutate în paralel cu substantivul feminin, propunând o altă interpretare în privința originii acestora din urmă.

1. *acustic*, -ă, adj. (din fr. *acoustique*, adj.) și *acustică*, s.f. (din fr. *acoustique*, s.f., cf. *acustic*, -ă, adj.)
2. *arithmetic*, -ă, adj. (din fr. *arithmétique*, adj., lat. *arithmeticus*, -a, ngr. *ἀριθμητικός*, -κή) și *aritmecică*, s.f. (din fr. *arithmétique*, s.f., lat. *arithmeticum*)
3. *boem*, -ă, adj., subst. (din fr. *bohème*, id.) și *boemă*, s.f. (din fr. *bohème*, s.f. < adj.)
4. *carnasier*, -ă, adj. (din fr. *carnassier*, -ère, adj.) și *carnasieră*, s.f. [din fr. *carnassière*, s.f.; cf. *carnasier*, -ă, adj.]

5. **caustic**, -ă, adj. (din it. *caustico*, -a, lat. *causticus*, -a; cf. fr. *caustique*, adj.) și **caustică**, s.f. (Fiz.) [din fr. *caustique*, s.f., lat., it. *caustica*; cf. *caustic*, -ă, adj.]
6. **central**, -ă, adj. (din fr. *central*, -e, adj., lat. *centralis*, -e; cf. germ. *zentral*) și **centrală**, s.f. [din fr. *centrale*, s.f.; cf. *central*, -ă, adj.]
7. **circular**, -ă, adj. (din fr. *circulaire*, adj.; cf. lat. *circularis*, -e) și **circulară**, s.f. [din fr. *circulaire*, s.f.; cf. germ. *Zirkular*, rus. *циркуляръ*; cf. *circular*, -ă, adj.]
8. **clinic**, -ă, adj. (din fr. *clinique*, adj.; cf. germ. *klinisch*, lat. *clinicus*, -a, gr. *κλινικός*, -κή) și **clinică**, s.f. [din fr. *clinique*, s.f. (< lat. *clinice* < gr. *κλινική τέχνη*), germ. *Klinik*]
9. **conjunctiv**, -ă (Gram., anat.), adj. [din fr. *conjunctif*, -ive, adj., lat. *conjunctivus* (*modus*), *conjunctiva* (*particula*) etc.] și **conjunctivă**, s.f. (Anat.) (din fr. *conjunctive*, s.f. < *toile conjunctive*)
10. **coral**, -ă, adj. (din fr. *choral*, -e, adj.) și **corală**, s.f. [din fr. (*société*) *chorale*, s.f.]
11. **critic**, -ă, adj. (din fr. *critique*, adj., lat. *criticus*, -a) și **critică**, s.f. (din fr. *critique*, s.f.)
12. **dialectic**, -ă, adj. (din lat. *dialecticus*, -a, ngr. *διαλεκτικός*, -κή, fr. *dialectique*, adj.) și **dialectică**, s.f. (din lat. *dialectica*, ngr. *διαλεκτική*, fr. *dialectique*, s.f.)
13. **etic**, -ă, adj. (din fr. *éthique*, adj., lat. *ethicus*, -a, cf. ngr. *ἠθικός*, -κή) și **etică**, s.f. (din lat. *ethica*, fr. *éthique*, s.f.; cf. ngr. *ἠθική*)
14. **extrem**, -ă, adj. (din fr. *extrême*, adj., lat. *extremus*, -a) și **extremă**, s.f. (din fr. *extrême*, s.f., s.m.)
15. **filial**, -ă, adj. (din fr. *filial*, -e, adj.) și **filială**, s.f. (din fr. *filiale*, s.f. < adj.)⁵
16. **final**, -ă, adj. (din fr. *final*, -e, adj., lat. *finalis*, -e) și **finală**, s.f. (din fr. *finale*, s.f., it. *finale*, s.f., cf. lat. *finalis*)
17. **fizic**, -ă, adj. (din fr. *physique*, adj., lat. *physicus*, -a, ngr. *φυσικός*, -κή) și **fizică**, s.f. (din lat. *physica*, ngr. *φυσική*, fr. *physique*, s.f.)
18. **fondant**, -ă, adj. (din fr. *fondant*, -e, adj.) și **fondantă**, s.f. (din *fondante*, s.f. pl. < *bomboane fondante*; cf. fr. *fondant*, s.m. < *bonbons fondants*)
19. **imperial**, -ă, adj. (din fr. *impérial*, -e, adj., lat. *imperialis*, -e) și **imperială**, s.f. (din fr. *impériale*, s.f.)
20. **integral**, -ă, adj. (din fr. *intégral*, -e, adj.) și **integrală**, s.f. (din fr. *intégrale*; cf. *integral*, -ă, adj.)
21. **lichid**, -ă, adj. (din fr. *liquide*₁, adj., lat. *liquidus*, -a) și **lichidă**, s.f. (Lingv.) [din fr. *liquide*₂, adj., s.f. (cf. lat. *liquidæ litteræ*); cf. *consoană lichidă*]
22. **logic**, -ă, adj. (din fr. *logique*, adj.) și **logică**, s.f. (din fr. *logique*, s.f.; cf. *logic*, -ă, adj.)
23. **magistral**, -ă, adj. (din fr. *magistral*, -e, adj.) și **magistrală**, s.f. (după rus. *магистраль*; cf. germ. *Magistrale*)
24. **marin**, -ă, adj. (din fr. *marin*, -e, adj.), **marină**₁, s.f. “ansamblul unităților navale; tehnica navigației” [din fr. *marine*₁, s.f. (< adj.), it. *marina*)] și **marină**₂, s.f. (pictură ~) [din fr. (*peinture*) *marine*₂, s.f.]
25. **matematic**, -ă, adj. (din ngr. *μαθηματικός*, -κή, fr. *mathématique*, adj., it. *matematico*, -a, germ. *mathematisch*) și **matematică**, s.f. (din lat. *mathematica*, fr. *mathématique*, s.f., it. *matematica*, rus. *математика*; cf. ngr. *μαθηματική*)
26. **mecanic**, -ă, adj. (din lat. *mechanicus*, -a, it. *meccanico*, -a, fr. *mécanique*, adj.) și **mecanică**, s.f. (din lat. *mechanica*, it. *meccanica*, germ. *Mechanika*, fr. *mécanique*, s.f.)

27. **median**, -ă, adj. (din fr. *médian*, -e, adj., lat. *medianus*, -a) și **mediană**, s.f. [din fr. *médiane*, lat. (*linea*) *mediana*, (*vena*) *mediana*; cf. (*linie*, *venă*) *mediană*, adj.]
28. **napolitan**, -ă, adj., subst. (din fr. *napolitain*, -e, adj., subst. < it. *napolitano*, -a) și **napolitană**, s.f. [din fr. (*tranche*) *napolitaine*, adj.]
29. **onomastic**, -ă, adj. (din fr. *onomastique*, adj.) și **onomastică**, s.f. [din fr. *onomastique*, s.f.; cf. (zi) *onomastică*, adj.]
30. **optic**, -ă, adj. (din fr. *optique*, adj., lat. *opticus*, -a, germ. *optisch*; cf. gr. *ὀπτικός*, -κή) și **optică**, s.f. (din fr. *optique*, s.f., lat. *optice*, germ. *Optik*; cf. gr. *ὀπτική*)
31. **pastoral**, -ă, adj. (din lat. *pastoralis*, -e, fr. *pastoral*, -e, germ. *pastoralisch*, it. *pastorale*, adj.) și **pastorală**, s.f. (*scrisoare* ~) [din fr. *pastorale*, s.f., lat. *pastoralis*, it. *pastorale*, s.f.]
32. **plastic**, -ă, adj. (din fr. *plastique*, adj.; cf. it. *plastico*, -a) și **plastică**, s.f. (din fr. *plastique*, s.f., it. *plastica*)
33. **polemic**, -ă, adj. (din fr. *polémique*, adj., it. *polemico*, -a, ngr. *πολεμικός*, -κή) și **polemică**, s.f. (din fr. *polémique*, s.f., it. *polemica*; cf. *polemic*, -ă, adj.)
34. **privat**, -ă, adj., subst. (din lat. *privatus*, -a, germ. *privat*, fr. *privé*, -ée, adj.) și **privată**, s.f. (după fr. *privé*, s.m.; cf. *toaletă privată*)
35. **retoric**, -ă, adj. (din lat. *rhetoricus*, -a, it. *retorico*, -a, fr. *rhétorique*, adj., ngr. *ρητορικός*, -κή, germ. *rhetorisch*) și **retorică**, s.f. (din ngr. *ρητορική*, lat. *rhetorica*, it. *retorica*, fr. *rhétorique*, s.f.; cf. *retoric*, -ă, adj.)
36. **semantic**, -ă, adj. (din fr. *sémantique*, adj.) și **semantică**, s.f. (din fr. *sémantique*, s.f.)
37. **simbolic**, -ă, adj. (din fr. *symbolique*, adj., lat. *symbolicus*, -a, germ. *symbolisch*, gr. *συμβολικός*, -κή) și **simbolică**, s.f. (din fr. *symbolique*, s.f., germ. *Symbolik*, id.)
38. **spiral**, -ă, adj. (din fr. *spiral*, -ale) și **spirală**, s.f. [din fr. (*courbe*) *spirale*, s.f.; cf. *spiral*, -ă, adj.]
39. **tactic**, -ă, adj. [din fr. *tactique*, adj., germ. *taktisch*] și **tactică**, s.f. (din fr. *tactique*, s.f., germ. *Taktik*)
40. **tehnic**, -ă, adj. (din lat. *technicus*, -a, germ. *technisch*, fr. *technique*, adj.; cf. gr. *τεχνικός*, -κή) și **tehnică**, s.f. [din fr. *technique*, s.f., germ. *Technik*]
41. **terapeutic**, -ă, adj. (din ngr. *θεραπευτικός*, -κή, fr. *thérapeutique*, adj.) și **terapeutică**, s.f. (din ngr. *θεραπευτική*, fr. *thérapeutique*, s.f.)
42. **turcoaz**, adj. invar. (din fr. *turquoise*, adj.) și **turcoază**, s.f. (Livr.) „peruzca” (din fr. *turquoise*, s.f.)
43. **uniform**, -ă, adj. (din fr. *uniforme*, adj., lat. *uniformis*, -e) și **uniformă**, s.f. [din fr. *uniforme*, s.m. (< *habit uniforme*); cf. rus. *униформа*, germ. *Uniform*]
44. **violet**, -ă, adj. [din fr. *violet*, -ette, adj. (< s.f.), germ. *Violett*] și **violetă**, s.f. (din fr. *violette*, s.f.)

II.1. Reflectarea lexicografică a etimologiei substantivelor feminine prezentate mai sus nu este, din păcate, în măsură să elucideze modalitatea sau modalitățile de pătrundere a acestora în limba română. Dicționarele mai vechi (CADE și DA), la care se adaugă DILR, consideră cele mai multe dintre substantivele feminine ca împrumuturi, tratându-le în articole separate. DEX₂, DLR și NDN optează pentru o grupare împreună cu adjectivul, ambiguă din punctul de vedere al etimologiei. Astfel, indicații etimologice de tipul **aritmetic**, -ă, s.f., adj. (din fr. *arithmétique*, lat. *arithmeticus*), **caustic**, -ă, adj., s.f. (din it. *caustico*, lat. *causticus*), **clinic**, -ă, s.f., adj. (din fr. *clinique*), **etic**, -ă, s.f., adj. (din

fr. *éthique*, lat. *ethicus*) etc. nu sunt suficiente, lăsând să se înțelcagă fie că adj. și s.f. provin dintr-o singură categorie lexico-gramaticală a etimoanelor externe (ceea ce e greșit), fie că s.f. provine din adj. pe cale exclusiv internă (ceea ce este exagerat). Aceeași formulă cel puțin ambiguă este folosită și pentru dubletele provenind din aceeași unică sursă externă: *carnasier*, -ă, adj., s.f. (din fr. *carnassier*), *coral*, -ă, adj., s.f. (din fr. *choral*), *integral*, -ă, adj., s.f. (din fr. *intégral*) etc. În asemenea cazuri este obligatorie, după părerea noastră, indicarea diferenței formale dintre etimonul adjectival și cel substantival (vezi subst. fr. *carnassière*, *centrale*, *chorale*, *intégrale* etc.). Diferențierile morfologice sunt necesare, cu atât mai mult, inclusiv la dubletele cu origine multipă (vezi, spre ex., germ. *klinisch*, adj. și germ. *Klinik*, germ. *optisch*, adj. și germ. *Optik*, *symbolisch* și *Symbolik*, *taktisch* și *Taktik* etc., ngr. *διαλεκτικός*, -κή, adj. și *διαλεκτική*, s.f., ngr. *φυσικός*, -κή, adj. și *φυσική*, s.f., *πολεμικός* și *πολεμική*, *ρητορικός* și *ρητορική* etc., lat. *physicus*, -a, adj. și lat. *physica*, s.f., *logicus* și *logica*, *medianus* și *mediana*, *rhetoricus* și *rhetorica* etc.

II.2. În unele cazuri, dicționarele menționate (în primul rând DLR-ul) optează pentru o formulă etimologică de compromis, la sfârșitul aceluiași articol: *mecanic*, -ă, adj., subst. I. s.f. (din lat. *mechanica*, it. *meccanica*, germ. *Mechanika*, fr. *mécanique*); II. adj. (din lat. *mechanicus*, it. *meccanico*, fr. *mécanique*) pentru ca, în altele, să ia în calcul două articole diferite, cu două serii de etimoane diferite: *matematic*, -ă, adj. (din ngr. *μαθηματικός*, -κή, fr. *mathématique*, adj., it. *matematico*, -a, germ. *mathematisch*) și *matematică*, s.f. (din lat. *mathematica*, s.f., fr. *mathématique*, s.f., it. *matematica*, s.f., rus. *математика*; cf. ngr. *μαθηματική*).

II.3. Asemenea inconsecvențe etimologice (existente, din păcate, chiar în interiorul aceluiași dicționar) trebuie evitate, alegându-se varianta de etimologie cea mai apropiată, pe cât posibil, de realitatea lingvistică și de adevărul științific. După părerea noastră, ne aflăm, în ceea ce privește originea substantivului feminin, în fața a cel puțin două posibilități: a) proveniență externă⁶, respectiv împrumut direct, simultan sau succesiv cu adjectivul, dintr-un etimon substantival (vezi numele de științe, domenii, discipline: *acustică*, *aritmetică*, *critică*, *etică*, *fizică*, *logică*, *matematică*, *mecanică*, *optică*, *plastică*, *polemică*, *retorică*⁷ etc., dar și altele ca *filială*, *caustică*, *napolitană*, *uniformă* etc.; prima serie are o frecvență mai mare decât adjectivul, iar a doua nu își poate explica diferența semantică față de adjectiv decât prin raportare la un etimon extern); b) proveniență internă, respectiv conversiune din adjectivul corespunzător, atestat înaintea substantivului și cu o mai mare frecvență (vezi, spre exemplu, zi *aniversară*, instituție, administrație, autoritate, comisie *centrală*, scrisoare *circulară*, societate *corală*, atitudine *extremă*, partidă, propoziție, măsură *finală*, bomboană *fondantă*, ecuație, ediție, operă *integrală*, consoană *lichidă*, linie, șosea, cale ferată *magistrală*, linie, venă, cezură *mediană*, zi, nomenclatură *onomastică* etc., sintagme interne și/sau traduse din limba franceză, rusă etc. și din care, prin elipsa regentului, a putut rezulta substantivul românesc)⁸.

Teoretic, cel puțin în unele cazuri se poate vorbi și de o proveniență mixtă, simultană sau succesivă (inițial împrumut și ulterior, conversiune, ultima realizată prin raportare la un model extern: vezi, alături de unele dintre exemplele de mai sus, și membrană *conjunctivă*, tehnică, figură, formă, mișcare, reprezentare, imagine *plastică*, atitudine, disertație *polemică*, *retorică*, figură, semnificație *simbolică*, formă, scară, curbă *spirală* etc.). Cum numai o cercetare de amănunt privind primele atestări, frecvența,

sensurile etc. poate aduce un plus de siguranță în această privință, deocamdată trebuie luate în considerare toate cele trei variante de pătrundere în limbă, fapt care este bine să fie marcat, într-un fel sau altul, și la nivel lexicografic.

III. A doua categorie este alcătuită din dublete de tipul adjectiv și substantiv feminin, ambele împrumutate. Am împărțit exemplele în două clase distincte, după categoria de număr a etimonului extern.

III.1. Dublete cu s.f. sg. împrumutat din forma de singular a etimonului substantival direct (provenit, în limba de origine, din adjectivul corespunzător):

1. **alert**, -ă, adj. (din fr. *alerte*, adj. < s.f.) și **alertă**, s.f. (din fr. *alerte*, s.f.)
2. **alternativ**, -ă, adj. (din fr. *alternatif*, -ive, adj.) și **alternativă**, s.f. (din fr. *alternative*, s.f. < expr. *par alternative*)
3. **anex**, -ă, adj. (din fr. *annexe*, adj., lat. *annexus*, -a) și **anexă**, s.f. (din fr. *annexe*, s.f. < adj.)
4. **armonic**, -ă, adj. (din fr. *harmonique*, adj., lat. *harmonicus*, -a) și **armonică**, s.f. [din germ. (*Mund*~, *Zich*~) *Harmonika*, it. *armonica* (cf. lat. *harmonica*)]
5. **blond**, -ă, adj., subst. (din fr. *blond*, -e, adj.) și **blondă**, s.f. (Înv.) „dantelă albă, ușoară, de mătase” (din fr. *blonde*, s.f. < adj.)
6. **brut**, -ă, adj. (din lat. *brutus*, -a, fr. *brut*, -te, it. *bruto*, -a) și **brută**, s.f. (din fr. *brute*, s.f. < adj.)⁹
7. **capital**₁, -ă, adj. (din fr. *capital*, -e, adj.; cf. lat. *capitalis*, -e) și **capitală**, s.f. (din fr. *capitale*, s.f. < *ville capitale*)
8. **cast**, -ă, adj. (din lat. *castus*, -a, it. *casto*, -a) și **castă**, s.f. (din fr. *caste*, s.f. < port. *casta* < lat. *casta*)¹⁰
9. **comun**, -ă, adj. (din fr. *commun*, -e, adj., lat. *communis*, -e) și **comună**, s.f. [din fr. *commune*, s.f. < lat. pop. *communia*, pl. n. (considerat fem. sg.) substantivizat din adj. *communis*, -e]
10. **crem**, adj. invar. (din fr. *crème*, adj. < s.f.) și **cremă**, s.f. (din fr. *crème*, s.f.)¹¹
11. **cronic**, -ă, adj. (din fr. *chronique*, adj., lat. *chronicus*, -a) și **cronică**, s.f. [din lat. *chronica*, pol. *kronika*, magh. *krónika*, fr. *chronique*, gr. *χρονικά* (βιβλία)].
12. **dalmatic**, -ă, adj., subst. (din fr. *dalmatique*, adj., lat. *dalmaticus*, -a) și **dalmatică**, s.f. „tunică romană; mantie regală; veșmânt liturgic catolic” [din lat. (*vestis*) *dalmatica*, s.f., fr. *dalmatique*, s.f.]
13. **diurn**, -ă, adj. (din fr. *diurne*, adj., lat. *diurnus*, -a) și **diurnă**, s.f. (din lat. *diurna*, s.f.)
14. **galic**, -ă, adj. (din lat. *Gallicus*, -a) și **galică**, s.f. „încălțăminte romană din Galia; sandală de capucin” (din lat. *Gallica*, s.f.)
15. **intim**, -ă, adj. (din fr. *intime*, adj., lat. *intimus*, -a) și **intimă**, s.f. „partea cea mai dinăuntru a pereților unui vas sanguin” (din fr. *intima*, lat. *intima*)
16. **maro**, adj. invar., s.n. (din fr. *marron*, -onne, adj. < *couleur de marron*) și **maroană**, s.f. (Rar) “castană comestibilă” (din germ. *Marrone*, it. *marrone*, s.m., fr. *marron*, s.m.)
17. **maxim**, -ă, adj. (din lat. *maximus*, -a, fr. *maxime*, *maxima*, adj.) și **maximă**, s.f. [din lat. *maxima* (*sententia*), fr. *maxime*, s.f.]
18. **metodic**, -ă, adj. (din fr. *méthodique*, adj.) și **metodică**, s.f. (din germ. *Methodik*, rus. *методика*)
19. **moral**, -ă, adj. (din lat. *moralis*, -e, fr. *moral*, -le, adj.) și **morală**, s.f. [din lat. *moralis*, fr. (*philosophie*) *morale*, s.f.]

20. **mobil**, -ă, adj. (din fr. *mobile*, adj., lat. *mobilis*, -e) și **mobilă**, s.f.¹² [din fr. *meuble* (< lat. pop. *mōbilis*, clas. *mōbilis*), it. *mobilia* (pl. n. al lui *mōbilis*), germ. *Möbel*]
21. **ofensiv**, -ă, adj. (din fr. *offensif*, -ive, adj.) și **ofensivă**, s.f. [din fr. (*tactique*) *offensive*, s.f., germ. *Offensive*]
22. **oliv**, adj. [din fr. (*vert*) *olive*, adj. invar. < s.f.)] și **olivă**, s.f. (din lat. *oliva*, germ. *Olive*, fr. *olive*)
23. **oratoriu**, -ie, adj. (Înv.) “oratoric” (din lat. *oratorius*, -ia) și **oratorie**, s.f. (din lat. *oratoria*; cf. it. *oratoria*)
24. **otoman**, -ă, adj., subst. (din lat. *othomanus*, -a, fr. *ottoman*, -e, adj., subst., it. *ottomano*, -a, germ. *Ottomane*) și **otomană**, s.f. (Înv.) “canapea, sofa; un fel de stofă groasă” [din fr. (*chaise*) *ottomane*, s.f., (*velours*) *ottoman*, s.m., germ. *Ottomane*, it. *ottomana* (< fr.)]
25. **public**, -ă, adj. (din lat. *publicus*, -a, fr. *public*, -que, adj.) și **publică**, s.f. (Înv.) „republică; prin gener. stat” [din lat. (*res*) *publica*]
26. **recidiv**, -ă, adj. (din lat. *recidivus*, -a, germ. *rezidiv*) și **recidivă**, s.f. (din fr. *récidive*, germ. *Rezidive*)
27. **salin**, -ă, adj. (din lat. *salinus*, -a, fr. *salin*, -ine, adj.) și **salină**, s.f. (din fr. *saline*, s.f., germ. *Saline*, lat. *salina*)
28. **secund**, -ă, adj., subst. (din fr. *second*, -e, adj., lat. *secundus*, -a, it. *secondo*, -a) și **secundă**, s.f. [din lat. *secunda*, fr. *seconde*, s.f. (< lat. *minuta secunda*), germ. *Sekunde*]
29. **terț**, -ă, adj., subst. (din lat. *tertius*, -ia, it. *terzo*, -a) și **terță**, s.f. (Muz.) [din it. *terza* (fem. subst. din *terzo*), germ. *Terz*, *Terzie*, *Tertia* (< lat. *tertia classis*)]
30. **viperin**, -ă, adj. (Rar) “de viperă” (din it. *viperino*, -a, lat. *viperinus*, -a, fr. *vipérin*, -ine) și **viperină**, s.f. (Bot.; și adj., în sintagma *iarbă viperină*) “iarba șarpelui” [din lat. (*herba*) *viperina*]
31. **vocal**, -ă, adj. (din fr. *vocal*, -e, -aux, adj., lat. *vocalis*, -e) și **vocală**, s.f. (din lat. *vocalis*, s.f., germ. *Vokal*)

III.1.1. Toate substantivele din această categorie sunt raportate, pe bună dreptate, la un etimon extern substantival și sunt considerate, în consecință, împrumuturi. Originea lor externă poate fi, în unele cazuri, parțială, direct sau la nivel secundar, prin intermediul unui calc lexico-gramatical (vezi soluție *alternativă*, construcție *anexă*, literă *vocală*¹³, tactică, alianță, acțiune *ofensivă*).

III.1.2. Majoritatea exemplelor este de origine latino-romanică, la care se adaugă, eventual, etimoane germane și rusești (lipsește, în schimb, neogreaca). Trecerea de la adjectiv la substantivul feminin a avut loc, cel mai adesea, la nivelul limbii franceze (vezi *alerte*, *alternative*, *annexe*, *dentelle blonde*, *ville capitale*, *chaise ottomane* etc.), mai rar în diverse etape de evoluție a latinei (fenomen preluat de franceză, italiană, germană, vezi *communia*, *chronica*, *vestis dalmatica*, *diurna*, *gallica*, *intima*, *sententia maxima*, *ars oratoria*, *res publica*, *salina*, *minuta secunda*, *tertia classis*, *herba viperina*, *vocalis*). Elipsa elementului regent sau diverse situații particulare determină evoluții semantice metonimice și metaforice ale substantivului feminin la nivelul limbilor-surse (directe și/sau indirecte). Cu cât sensul de bază al s.f. este mai depărtat de cel al adj., cu atât împrumutul din surse directe diferite este mai plauzibil. Uneori, substantivul și adjectivul sunt împrumutate dintr-un etimon extern (vezi fr. *alerte*₁ și *alerte*₂, din it. *all'erta*);

alteori, adjectivul provine din substantiv (vezi fr. *crème*, s.f. „crema laptelui”, din care s-a extras adjectivul). De semnalat situația particulară a fr. *commun*, -e, adj. și *commune*, s.f., ultimul din lat. pop. *communia* „comunitate de oameni”, plural neutru (considerat feminin singular) din adj. *communis*, -e.

III.1.3. Raportarea – totală sau parțială – la un etimon sau model extern îndreptățește considerarea acestor dublete ca fiind unități lexicale diferite, omonime parțiale sau paronime etimologice, ceea ce confirmă tratarea lor separată în dicționare, cu origini diferite.

III.2. În categoria dubletelor cu origine externă, am inclus, alături de adjectivele împrumutate, și substantivele pluralia tantum provenite din etimoane substantivele cu formă de plural extrase, în limba de origine, din adjectivul corespunzător: *colonial*, -ă, adj. (din fr. *colonial*, -e, adj.) și *coloniale*, s.f. pl. [din fr. (*denrées*) *coloniales*, germ. *Kolonial (waren)*], *fast*, -ă, adj. (Livr.) (din fr. *faste*, adj., lat. *fastus*, -a¹⁴) și *faste*, s.f. pl. (Ant.) [din lat. *fasti*; cf. fr. *fastes (consulaires)*, s.m. pl.], *filozofic*, -ă, adj. (din fr. *philosophique*, adj. < lat. *philosophicus*, -a, -um < gr. *φιλοσοφικός*, -κή, -κόν) și *filosoficale*, s.f. pl. (din ngr. *φιλοσοφικά*)¹⁵, *истерic*, -ă, adj. [din fr. *hystérique*, it. *isterico*, -a (< lat. *hystericus*, -a < gr. *ὑστερικός*, -κή, -κόν)] și *istericale*, s.f. pl. (din ngr. *ὑστερικά*), *mistic*, -ă, adj., subst. (din fr. *mystique* < lat. *mysticus*, -a, -um < gr. *μυστικός*, -κή, -κόν) și *misticale*, s.f. pl. (din ngr. *μυστικά*), *nevriscos*, -oasă, adj., subst. (din ngr. *νευρικός*, -κή, -κόν) și *nevricale*, s.f. pl. (din ngr. *νευρικά*), *reumatic*, -ă, adj., subst. (din lat. *rheumaticus*, -a, it. *reumatico*, -a, germ. *rheumatisch*, gr. *ρευματικός*, -κή, -κόν) și *reumaticale*, s.f. pl. (din ngr. *ρευματικά*), *tipic*, -ă, adj. [din fr. *typique*, adj., lat. *tipicus*, -a, -um (< gr. *τυπικός*, -κή, -κόν)] și *tipicale*, s.f. pl. (din ngr. *τυπικά*) etc.

III.2.1. Toate perechile din această categorie sunt corect reprezentate lexicografic prin articole diferite de dicționar, cu etimoane diferite. Cu două excepții (*coloniale*, s.f. pl. și *faste*, id.), substantivele feminine sunt împrumutate din substantive neutre plurale neogrecești (*φιλοσοφικά*, *μυστικά*, *νευρικά*, *ρευματικά*, *τυπικά* etc.) obținute, la rândul lor, din adjectivele corespunzătoare. În română, *filozoficale*, *misticale*, *nevricale*, *reumaticale*, *tipicale* sunt toate plurale secundare, formele în -a reprezentând, etimologic, pluralul. Ele au fost asimilate modelului analogic al cuvintelor de origine turcă *baclava*, -ale, *sarma*, -ale etc. și au primit, în consecință, un plural redundant, morfemul de pl. -a ajungând să indice singularul.

III.3. Tot în seria dubletelor cu subst. fem. împrumutat (din singularul sau pluralul unui etimon substantival) menționăm următoarele exemple: *antic*, -ă, adj., subst. (din fr. *antique*, adj., subst., lat. *antiquus*, -a) și *anticvă*, s.f. „tip de litere de tipar asemănătoare cu cele folosite la inscripțiile de pe monumentele din vechea Romă” (din lat. *antiqua*, s.f. sg. sau n. pl.), *candid*, -ă, adj. (din fr. *candide*, adj., lat. *candidus*, -a) și *cândida*, s.f. „gen de ciuperci...” (din lat. *candida*, s.f. sg. sau n. pl.), *cinerară*, -e, adj. (*urnă* ~) „cenușar” (din fr. *cinéraire*₁, adj., lat. *cinerarius*, -a) și *cineraria*, s.f. „plantă decorativă” (din lat. sav. *cineraria*; cf. fr. *cinéraire*₂, s.f.), *precar*, -ă, adj. (din fr. *précaire*, adj., it. *precario*, -ia, lat. *precarius*, -ia) și *precaria*, s.f. „drept de posesiune asupra unui lot de pământ, primit în schimbul prestării unor obligații față de proprietarul funciar” (din lat. *precaria*, s.f. sg. sau n. pl.), *recept*, -ă, adj. (Latinism, reg.) „primit, admis, recunoscut” (din lat. *receptus*, -a) și *rețetă*, s.f. (din ngr. *ρετσέτα*, germ. *Rezept*, it. *ricetta*, mlat. *recepta*, magh. *recept*, rus. *рецепт*; cf. fr. *recette*), *regiu*, -ie, adj. (Latinism, ieșit din uz) „regal,

regesc” (din lat. *regius*, -ia) și *réghie*, s.f. (Înv.) „autorizație de vânzare a vitelor...; (Înv., rar) permis eliberat de o instituție regală” [din magh. *régyija* (*rédia*), lat. *regia*], *sangvin*, -ă, adj. (din fr. *sanguin*, -ine, adj., lat. *sanguineus*, -ea) și *sanguină*, s.f. „mineral de culoare roșiatică-brună; creion făcut din acest mineral; desen executat cu un asemenea creion; litografie care imită un astfel de desen” (din fr. *sanguine*, s.f. < adj.), *sinistru*₁, -ă, adj. „groaznic, înspăimântător” (din fr. *sinistre*, adj., lat. *sinister*, -tra) și *senestră*, s.f. (Herald.) „partea stângă a unui blazon, a unui scut” [din fr. *senestre*, *sénestre* (< lat. *sinister*, -tra), cf. lat. *sinister*, -tra], *transvers*, -ă, adj. „transversal” (din fr. *transverse*, adj., lat. *transversus*, -a) și *traversă*, s.f. „grindă așezată transversal; parâmă; fâșie protectoare de pânză” [din fr. *traverse*, s.f. < lat. *traversa* < *tra(ns)versa*] etc.

III.3.1. Substantivele prezentate mai sus nu pun probleme speciale din punct de vedere lexicologic sau lexicografic. Toate au fost împrumutate ca singulare, în ciuda unor oscilații legate de forma etimonului latinesc în -a (comună femininului singular și neutruului plural: lat. *antiqua*, *candida*, *precaria* etc.). De adaptare fonetică diferită la nivelul radicalului se poate vorbi numai pentru exemple provenind din aceeași limbă (vezi *anticvă* vs. *antică*, *sanguină* vs. *sangvină* etc.). În celelalte cazuri, diferențele fonetice sunt explicabile la nivelul etimoanelor directe și/sau intermediare (vezi *reghie* vs. *regie*, *rețetă* vs. *receptă*, *senestră* vs. *sinistră*, *traversă* vs. *transversă* etc.). Modalitățile de pătrundere și adaptare a etimoanelor externe la regulile limbii române determină, de asemenea, diferențe la nivelul radicalului, eventual al flectivului (vezi situația substantivelor feminine preluate etimologic, prin comparație cu adjectivele corespunzătoare: *candida* vs. *candidă*, *cineraria* vs. *cinerară*, *precaria* vs. *precară* etc.).

IV. Ultima serie de dublete (de fapt triplete) avută în vedere are caracter mixt cuprinzând, alături de adjective, substantive feminine obținute – cel puțin teoretic – prin cel puțin două dintre procedeele propuse anterior: conversiune internă, eventual mixtă, în limba română, din adjectiv și împrumut din aceeași formă flexionară sau din forme flexionare diferite ale etimonului substantival (provenit, în limba de origine, din adjectiv): *dogmatic*, -ă, adj. [din fr. *dogmatique*, adj., lat. *dogmaticus*, -a (< gr. *δογματικός*, -κή)] și *dogmatică*, s.f. [din fr. *dogmatique*, s.f. (< adj.), lat. *dogmatica*, s.f. (< gr. *δογματική*, s.f.)], *dogmatică*, s.f. (din ngr. *δογματικά*, n. pl. subst. din *δογματικός*, -κή, -κόν¹⁶), *poetic*, -ă, adj. (din ngr. *ποιητικός*, -κή, lat. *poeticus*, -a, it. *poetico*, -a, fr. *poétique*, adj.) și *poetică*, s.f. [din ngr. *ποιητική*, s.f., lat. (*ars*) *poetica*, it. *poetica*, fr. *poétique*, s.f.], *poeticale*, s.f. pl. (Înv., rar) (din ngr. *ποιητικά*, n. pl. subst. din *ποιητικός*, -κή, -κόν, adaptat după *poet*), *politic*, -ă, adj. (din lat. *politicus*, -a, ngr. *πολιτικός*, -κή, fr. *politique*₁, adj., germ. *politisch*) și *politică*, s.f. [din lat. *politica*, fr. *politique*, s.f., ngr. *πολιτική*, germ. *Politik*], *politică*, -ale, s.f. (din ngr. *πολιτικά*, n. pl. subst. din *πολιτικός*, -κή, -κόν), *practic*, -ă, adj. (din fr. *pratique*, adj., lat. *practicus*, -a, germ. *praktisch*, ngr. *πρακτικός*, -κή) și *practică*, s.f. (din fr. *pratique*, s.f., lat. *practica*, id., germ. *Praktik*, ngr. *πρακτική*, id., magh. *práktika*, pol. *praktyka*), *practică*, -ale, s.f. (Înv.) „proces verbal; permisiune de trafic dată unui vapor...” (din ngr. *πρακτικά*, n. pl. subst. din *πρακτικός*, -κή, -κόν), *regal*₁, -ă, adj. [din fr. *régal(e)*, adj., it. *regale*, adj., lat. *regalis*, -e]¹⁷, *regală*₁, adj. f. (*apă* ~) (din fr. *régale*, adj. f. < lat. *regalis*) și *regală*₂, s.f. (var. *regal*, s.n.) (Muz.) „instrument de suflat asemănător cu orga” (din fr. *régale*, s.m. < lat. *regalis*), *regală*₃, s.f. (Rar) „drept considerat ca inerent monarhiei” (din fr. *régale*, s.f. < lat. *regalia*, n. pl. subst. din sintagma jur. *regalia iura*) etc.

V. Concluzii

V.1. Trecerea de la adjectiv la substantiv (realizată, cel mai adesea, prin elipsa unui regent substantival și prin preluarea caracteristicilor sale lexico-gramaticale de către adjectivul determinant – așa-numita conversiune prin elipsă), reprezintă unul dintre fenomenele cele mai importante și mai interesante de îmbogățire a vocabularului unei limbi (vezi, în primul rând, greaca și latina, fundamentale pentru dezvoltarea principalelor limbi de cultură și, în interiorul acestora, pentru crearea principalelor terminologii științifice). Așa cum am încercat să demonstrăm, el este un proces evolutiv intern, care constituie un model analogic inclusiv în trecerea de la o limbă la alta. Din punctul de vedere al relației culturale a limbii române inițial cu limbile latină și (neo)greacă, germană și italiană, apoi cu franceza și engleza, prezența adjectivului împrumutat atrage după sine și substantivul ca element dual necesar, cu o existență virtuală care devine reală fie prin împrumut, fie prin conversiune internă (puțin probabilă fără un model extern, mai ales la nivelul limbajelor tehnice) fie, în sfârșit, prin ambele posibilități.

Nu am luat în calcul substantivele masculine și feminine animate și nici pe cele neutre evolute din adjective prin aceleași modalități, interne, externe sau mixte, al căror număr este extrem de mare. De asemenea, nu am prezentat nici alte exemple de dublete împrumutate (vezi *políticos*, -oasă, adj. < ngr. πολιτικός, -κή, *politichie*, s.f. < ngr. πολιτική, cf. *politic*, -ă, adj. și *politică*, s.f., *práticos*, -oasă, adj. < ngr. πρακτικός, -κή, cf. *practic*, -ă, adj. și *practică*, s.f., *simandicos*, -oasă, adj. < ngr. σημαντικός, -κή, cf. *semantic*, -ă, adj. și *semantică*, s.f., *taticos*, -oasă, adj. < ngr. τακτικός, -κή, cf. *tactic*, -ă, adj. și *tactică*, s.f. etc.), care transformă dubletele discutate în triplete, cvadruple, cvintete etimologice.

V.2. Din punct de vedere semantic, nu se remarcă evoluții spectaculoase, conversiunea prin elipsă determinând relații preponderent de tip metonimic. În acest sens, o situație omogenă și particulară este aceea în care substantivul obținut prin eliziune denumeste o știință, iar adjectivul o caracteristică, o calitate. Modelul își are originea în limba greacă, direct sau mediat prin latină: adjectivele regulate în -ικός, -ική, -ικόν (adaptate în latină la -icus, -ica, -icum) au trecut la categoria substantivelor feminine în contextul sintactic adjectiv + substantivul τέχνη (respectiv lat. *ars* “măiestrie, pricepere; știință, artă”). Termenul rezultat a fost preluat de limbile romanice și neromanice (vezi engleza), de unde a pătruns și la noi (de multe ori prin etimologie multiplă: franceză, italiană, germană, greacă, latină), constituind un proces sistematic și un model analogic.

V.3. În comunicarea de față, am încercat o evaluare a relației etimologice dintre adjectiv și substantivul feminin corespondent din limba română, propunând formule mai nuanțate în privința originii acestuia din urmă. După părerea noastră, statutul categoric de omonime etimologice parțiale sau de paronime al adjectivului și al substantivului feminin trebuie marcat inclusiv la nivel lexicografic, indiferent de concepția dicționarului respectiv.

NOTE

¹ Vezi Diaconescu (1962), 197–278, Coja (1962), 279–283.

² Vezi Dindelegan (2003), 23–41, Todi (2003), 404–408.

³ Despre calcul lexico-gramatical la cuvintele moștenite și la împrumuturi, vezi Hristea (1997), 23–25, Moroianu (2003), 378–379, 384–385.

⁴ În această primă clasă am adăugat, pe lângă exemplele tratate în mod diferit de către dicționare, inclusiv pe acelea care, tratate în mod consecvent în același articol, necesită, după părerea noastră, o separare sau măcar o explicație etimologică suplimentară.

⁵ În DA, s.v. *filial*, -ă, adj., apare: (Fig. substantivizat) *filială* „sucursală”, în vreme ce CADE face o trimitere spre germ. *Filiale*.

⁶ Spre această poziție se îndreaptă (pe lângă DA și CADE) și autorii DILR-ului. În câteva cazuri, este atestat exclusiv s.f. (*arithmetică*, DILR, s.v., *dialectică*, *tactică*, *turcoază*, CADE, s.v.).

⁷ Atestat ca s.f. înaintea adjectivului, vezi DLR, s.v.

⁸ Vezi Dindelegan (2003), 30–32, așa-numitele „lexicalizări”, cele mai multe specifice limbajelor de specialitate (*bienală*, *caracteristică*, *cezariană*, *circumstanțială*, *constantă*, *interogativă*, *modală*, *plenară*, *relativă*, *temporală* etc.). La fel, vezi s.f. care denumesc limbile (provenite, prin elipsă, din adjectivele corespunzătoare).

⁹ Unicul dicționar în care s.f. nu apare în articol separat este DA, s.v. *brut*, -ă, adj. Aceeași situație și pentru *capitală*, s.f.

¹⁰ Vezi LEXIS, s.v. Pentru alte posibile soluții etimologice, vezi Alain Rey, DHLF, s.v.

¹¹ Cuvântul a intrat în franceză ca s.f. Sensul primar este acela de „café crème”, extras din *café à la crème*. Din diversele sensuri analogice a rezultat adjectivul denumind culoarea. În CADE și în DA s.v., este atestat ca s.f.

¹² După Graur (1975), 63 – 64, din ngr. neutru *μόμιλο*, folosit mai mult la plural (*μόμιλα*).

¹³ Vezi CADE, s.v. *vocal*, -ă, adj.

¹⁴ În DA, s.v., apare *fastă*, adj. f. (Antic.) N. din lat. (*dies*) *fastus*.

¹⁵ Vezi Gáldi (1939), 190.

¹⁶ Vezi Gáldi (1939), 174.

¹⁷ În LEXIS nu apare decât un adjectiv fem. (*régale*) cu sensul particular de „apă regală”.

BIBLIOGRAFIE

Studii și volume

- Coja (1962) – Ion Coja, *Substantivarea adjectivelor care denumesc însușiri omenеști negative*, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română”, vol. al III-lea (redactor responsabil: Al. Graur), București, Editura Academiei, p. 279–283.
- Diaconescu (1962) – Ioana Diaconescu, *Substantivizarea adjectivului în limba română*, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română”, vol. al III-lea (redactor responsabil: Al. Graur), București, Editura Academiei, p. 197–278.
- Dindelegan (2003) – Gabriela Pană Dindelegan, *Aspecte ale substantivizării în româna actuală. Forme de manifestare a substantivizării adjectivului*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale* (coordonator: Gabriela Pană Dindelegan), Editura Universității din București, p. 23–41.
- Gáldi (1939) – Ladislav Gáldi, *Les mots néo-grecque en roumani à l'époque des phanariotes*, Budapest.
- Graur (1975) – Al. Graur, *Alte etimologii românești*, București, Editura Academiei.
- Hristea (1997) – Theodor Hristea, *Tipuri de calc în limba română*, în „Limbă și literatură”, Anul XLII, vol. III – IV, p. 10–29.
- Moroianu (2003) – Cristian Moroianu, *Un aspect al calcului lingvistic în limba română*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale* (coordonator: Gabriela Pană Dindelegan), Editura Universității din București, p. 377–388.
- Todi (2003) – Aida Todi, *Considerații asupra conversiunii în limba română actuală*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale* (coordonator: Gabriela Pană Dindelegan), Editura Universității din București, p. 401–414.

Dictionare

- CADE - I.A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* (partea I la *Dicționarul enciclopedic ilustrat "Cartea Românească"*), București, Editura "Cartea Românească", 1931.
- Alain Rey, DHLF - *Dictionnaire historique de la langue française*. Ediția a II-a, vol. I-II, Paris, Le Robert, 1995.
- DA/DLR - *Dicționarul limbii române*. București. Seria veche, 1913-1948; seria nouă, Editura Academiei, București, 1965-2002.
- DEX₂ - *Dicționarul explicativ al limbii române*. Coordonatori: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche. Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DILR – *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, de Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, București, Editura Științifică, 1992.
- LEXIS – *Dictionnaire de la langue française*, coordonator: Jean Dubois. Paris, Larousse, 1994.

UNE PERSPECTIVE ÉTYMOLOGIQUE DE LA SUBSTANTIVATION DE L'ADJECTIF. NOMS FÉMININS

Résumé

La présente communication met en évidence certains aspects concernant l'origine des noms féminins en roumain, en les rapportant – de manière directe ou indirect – à leurs correspondants étymologiques adjectivaux.

En analysant à peu près cent doublets de la série sus-mentionnée, je suis arrivé aux conclusions suivantes: le rapport lexicologique et, par conséquent, le traitement lexicographique des adjectifs et des noms féminins correspondants sont inconséquents et ont besoin de corrections; la provenance du nom peut être interne (par conversion au niveau de la langue roumaine), externe (par emprunt direct d'un étymon nominal provenu, à son tour, d'un adjectif) ou mixte (par conversion interne, d'après un modèle analogique externe).

Enfin, j'ai mis en évidence le caractère d'homonymes étymologiques et de paronymes des doublets analysés, fait qui devrait être marqué, d'une manière ou d'une autre, y compris dans les dictionnaires explicatifs actuels.